ناوی کەسی وتوپۆنومیکی چەرخی هێلینی لە زمانی کوردی ی کۆنـدا

دکتور جمال رشید احمد

بەشی مێژوو/کولیجی ئەدەبیات

زانکۆی بەغدا

لە ژمارەی (103 ـ 104) سالی 1984ی ئەم گۆڤارەی (رۆشنبیری نوی)دا ووتاریکم بە ناونیشانی «تیشکێك لە سەر دۆکومێنتەکانی هەورامان» بلاو کردبۆوەوە، تێدا شەش خالم دەست نیشان کردبوو، کە پەیوەندیان بەو دۆکومێنتانەوە هەیە وپێویستیان بە روون کردنەوەیە. خالی یەکەم لەو خالانە کە دەلێت:

«ئەو نێوانەی لە نێو تێکستەکەدا هاتوون ولە رووی زمان و مێژ ووەوە پێوەندی‌یان بە مێژ ووی کوردەوە هەیە لە سەردەمانی نێوەراست دا هەتا ئێستا روون نەکراونەتەوەو لێیان نە کۆلدراوەتەوە»، گرنگی‌یەکی تایبەتی خۆی هەیە، کە پروفیسور (ئەلیس مینس) لە کاتی خۆیدا تەنها بە دوا دێری ووتارەکەیەوە دەست نیشانی کردبۆوەوە بە بێ ئەوەی بە درێژی روونی بکاتەوە، چونکە ئەو هەر وەکو خۆی دەلێت: لە زمانی یونانی کۆندا پسبورە وزمانی کوردی وچەند زمانی‌تر لە سنوری پسپۆرێتی ئەو بەدەرن.

بە پێ‌ی ووتارەکەی پروفیسور ئەلیس مینس (کە دوکتوری وێژەو ئەندامی کارای ئاکادیمیای بەریتانی ومامۆستای ئەرکیولوژی کۆنە لە زانکۆی کێمبرج دا)، کە لە رۆژنامەی (لێ‌کولینەوەی هیللینستی ژمارە 35، سالی 1915، لاپەرە 22 ـ 65 بروانە:

«Minns E., Parchments of the Parthian Period from Avroman in Kurdistan, Journ. Hell. Stud. 35 (1915), PP. 22 - 65.

چاومان تەنها بە ئەنجامی لێ‌کۆلینەوەی دوو (دۆکومێنت) لەو دۆکومێنتانە، کە بەپیتی یونانی نوسراون دەکەوێت، چونکە ئەویتریان نێررا بوو بۆ مامۆستا کاولی کە لە زمان و نوسینی ئارامی کۆندا پسبورە، وئەویش لە ووتارەکەیدا سەبارەت بە دۆکومێنتێ سیهەم لە گۆڤاری کۆمەلەی شایانەی ئاسایی سالی 1919 بە ووردی بیرورای خۆی دەربریبوو.[1]

بڕوانە : Cowley A., The Pahlavi Document From Avroman
Journal of the Royal Asiatic Society, 1919. PP. 147 - 154.

(هەروەها بڕوانە وێنەی ئەم دۆکومێنتە ژمارە 5، 6 لەم ووتارەدا).

بێجگە لەم دوو کەسە هیچ پسپۆریك، چ مێژووزان یان لە زمـان زان، لە ناوەروك و پیـت و پلەی مێـژوویـی ئەم دێکومێنتانەیان نەکۆلیوەتەوە، مەگەر تەنها ناو وشێوەی دۆزینەوەی نەبێ کەکـردوویێتی بە وێنـەی کتێبی خۆی.[2] لە پاڵ هەنـدێ تیوریەك سەبارەت مێژووی زمانی کوردی لە سەرەتای باسەکەدا تەنها لە سەر ئەو دوو دۆکومێنتە یونانیەی مینس دەدوێم، بەلام پاشـان، لە سەر دەق و زمـان ونـاو ووشـە وواتـا مێـژوویەکانی ووشەکان ـ لە هەر سێ دۆکومێنتەکان دا ـ دەدوێم.

لە راستیدا دوو پارچە یونانیەکان شێوەیەکی لاکێشی ناریکیان هەیە. بەرزاییان پانترە لە پانابیان، یەکەمیان نزیکەی 9,5 × 5,6 ئینجـە (14 × 24سم)، وئـەویتـریـان 8 × 10,5 أو 10 1/2 ئینجە (21 × 27سم)، وهـەر یەکـە لەم دێکـومێنتانە دوو دەقی (تێکـست) تێـدایـە (أ، ب) وهـەردوو دەقـەکە زۆر لە یەکتـری دەچن. بە پیچـەوانـەی پارچـە ئارامیـەکە کە تەنها یەك دەقە 6 × 3,75 أو 3 3/4 ئینجە (15 × 9,5سم)ە.

لە پشت دۆکـومێنتی یەکـەمـەوە پێنج دێـر بە نوسینی هەمـان ئەلیفبـائی دۆکـومێنتی سێهـەم نوسراوە وبە شێوەی سەرەوخوار بە لای پشتی بەشی سەرووی دەقی (أ) بوە. لە هەمان کاتدا ئەم نوسـراوە بەو دوو دێـرە دەچـێ کە لە پشـتـی دەقـی (B) وە لە دۆکومێنتی یەکەم دا ریز کراوە نزیکەی 3 ئینج (7,5سم) لە خوارویەوە.

ئیمـزاو مۆر (تصـدیق) کردنی ئەم بڕوانـامـەیـە (سـەنەدە) بە 1 1/4 ئینج (3سم) لە سەرەوە بەلای چەپەوە ئەگەر لە پشتیەوە سەیـر بکـەین تۆمـار کراون. وئـەو ناوانـە کە ئیمـزایـان پێ کراوە تێکچوون وهەر هەمان ناوی یونانین کە لە زۆر وولاتاندا بلاو بووبـووەوە ولێـرەدا سودیـان بۆ ئێمـە نیـە (سەیرێکی وێنە ژمارە 1 بکـە) کاتێـك کە ئەم دوکـومێنتـانـە گەیشتبوونە دەست پروفیسور

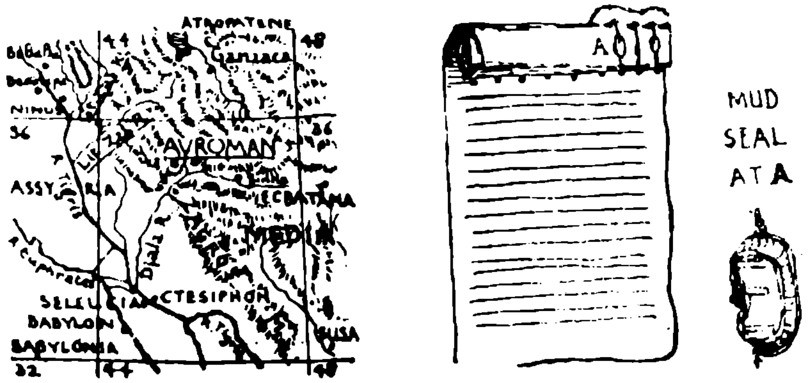

وێنە ژمارە (1)

شێوەی دۆکومێنتێك بە مۆرێکی قوڕاوی پێشتر کردنەوەی

مینس یەکەمیان هێشتا هەر بە لوولی مابووەوە وەنەکرابوو.

دوهەمیان وەکو دەست نووس (مخطوطە) بوە نیوەی خوارەوەی نەپێچرابوووەو بەشی سەرەوەی لە چەپەوە دەستی لێ نە درابووەوو زۆر بە باشی پێچرابوەو وبەدەرزی لە لای راستیەوە دوورابووەوە بە مەرجێك تەنها دەبوایە ئەم دەزووە بە برین یان بە شکاندنی ئەو دوو تومارە قوراویە کە لە سەریەوە بوو بکرابایە. لە بەر ئەمە پرۆفیسۆر مینس پێش کردنەوەیان، هەر یەکە وێنەیەکی بۆ گرتون، پاشان ئەو دەزووەی بریوە.

ئەو شتەی کە ئەم (کرێنامە)یەیان لە سەر نوسیوە پێست بوە ورەنگێکی زەردی تاریك یاقاوەیی هەبوە بەڵام هێشتا هەر مووی بە سەرەوە مابوە.

ئەم جورە پێستە لە زۆر شوین بۆ نوسین بە کار هاتوە بە تایبەتی لە ولاتی ئیونیا (یونان) وئێران تەنانەت لە میسریش،[3] بەڵام بە شێوەیەکی کەمتر، هەر وەکو چۆن لە ولاتی مێزوپوتامیاش زۆر باو نەبوە. هیرودۆت لە کاتی خوێندا سەبارەت بەم شێوە نوسینە دەڵێت کەوا «بەربەرەکان (میللەتانی غەیری یونانی) پێستیان وەکو ئامێرێك بۆ نوسین بە کار هیناوە»[4] وئەمە پێستی گاو مەر وبزن، بە تایبەتی جوانەگا وبەرخ هی گیان لەبەرتر بوە، وتەناتەت پێستی ئاسکیش بە کار هاتوە. پاش ئەوەی باش شوراوەو موەکانی لێ کراوەتەوەو بە بەردێکی تایبەتی ئەم پێسانە کوتراوە، پاشان بە تەباشیر سواوە تا رەنگی سپی بوە، لە کۆتاییدا بەشی ناوەوەی بەلای گۆشتی شیوەیەکی جوانی بوە بۆ نوسین. پلوتارخ پێمان رادەگەیەنێت، کەوا لە کتیبخانەی پێرگامون Pergamun 200,000 پارچە پێستی نوسراو هەبوەو لەوێدا ماوەتەوە تا مارکوس ئەنتۆنیوس بە کیلیوپاترەی پێشکەش کردوە،[5] وئەم نوسراوانەیی هەورامان دەگەرێنەوە هەمان ئەم سەردەمەی کتیبخانەی پێرگامون.

هەر وەکو پروفیسور مینس دەگێریتەوە، ژمارەی ئەم جورە نوسراوانە، کە لە هەورامانەدا دۆزراونەتەوە زۆر بوون، بەڵام تەنها سێ پارچەی، لە ڕێگای پرۆفیسور براونەوە کە هاوڕێی دکتور سەعید خانی کردستانی بوە دەست کەوتوە، کە لە سەردانێکیا بۆ شاری لەندەن بۆ داو دەرمان کرین چووە پێشکەش بە براونی کردوە، پاشان لە موزەخانەی بەریتانیادا پارێزراون و د. سەعید خان مافی لێکۆڵینەوەی بە پرۆفیسور مینس بەخشیوە.

بابەتی هەر سێ پارچە نوسراوەکان (کرێنامەو کرین و فرۆشتنی) چەند رەزێکە لە ناوچەی هەوراماندا. وئەوەی شایەنی باسە لەم کیشەدا کە سرنجی مێژونوس و وزمانەوان رادەکێشێت، سێ خالی تایبەتین کە بۆ لێکۆڵینەوەی مێژووی زمانی کوردی زور گرنگن.

یەکەمیان: ئەو ناوانەی کە بە چەند شوین و لادێ وکەسەوە پێوەستی هەیە بێ گومان چەند ناوێکی ناوچەیی ولاتی کوردەوارین لە سەدەی یەکەمی پێش زایندا، واتە پێش بلاو بونەوەی ئایین وکولتورو هەلسوکەوتی ژیانی (مەسیحی وئیسلام). ئەم ناوانە لە زمانێك هەڵقوڵاون کە لەو ناوچەدا بە کار هاتوەو هەر یەکە لەم ناوانە واتایەکی تایبەتی هەبوە وەکو وشەیەك یا چەند وشەیەك بە کار هاتوە لەو زمانە ناوچەیی یەدا کە شێوەیێك لە شیوەکانی زمانی کوردی سەدەی یەکی پێش زایین بوە، چونکە نوسراوەکان دەگەرێنەوە. بۆ سالانی 88، 22، 11 پیش زایین بە پێی بەراوورد کردنیان بەو سالە یونانی یانە کە لە سەر دەست نوسەکان تومار کراون.

بێجگە لەم راستیە، راستیەکی گرنگترمان بۆ روون دەبێتەوە ئەویش ئەوەیە کە لە رێی ئەم ناوانەوە دەتوانین بگەینە واتا بنچینەکانیان، وپەیوەندیان بەو دین و ئاینزانانەی ولاتی کوردەواری پێش مەسیحیەت وئیسلامەوە روون بکەینەوە، وئایا چ پەیوەندیەکیان لەگەڵ کولتوری میللەتانی هاوسێی خۆیان هەبوە وشارستانیەتی هیللینی (یونانی) چ رولێکی کاریگەری بە سەر ژیانی کومەڵایەتی وئابوری وسیاسی دانشتوانی ولاتی کوردەواری یەوە هەبوە. بەم جورە دەتوانین لەگەڵ بناغەی هۆش وبیری کوردی پێش دوو هەزار ساڵدا ئاشنایەتی پەیدا بکەین کە ئەمە مەبەستی هەرە گرنگی زانستی مێژووە.

زمان، بە شێوەیەکی گشتی، ئاوێنەی بیر وهۆشێکی تاك و کۆمەڵێکە لە پلەیەکی مێژووی تایبەتیدا، وئەم بیرو هۆشە بە چەند بناغەیەکی سەرەکی ژیانەوە پێوەستە وەکو دەستەلاتداریەتی ژیانی رامیاری، وئایین، پلەکانی هەمە جۆری بەرهەم هینان

ومەرجی جوگرافی‌و ئاو وهەوا و. . . هتد.

بۆ نزیك كردنەوەی ئەم تیوریە لە بیری خوێنەر ولەبەر شەوقی ئەو راستیانەی سەرەوەدا، سەرەتای چەرخی ئیسلامی تاكو ئیستا دەكەم بە وێنە بۆ چەند پلەیەكی مێژووی زمانی كوردی نوێ.

لەم پلەیانەدا ئەم زمانە لەگەڵ سێ جیهانی زمانەوانیدا پەیوەندی پەیدا كردوە.

(أ) لە بناغەدا كوردی وەكو زمانێكی كونسەرڤەتیڤی (پارێزەری هەلسو كەوتی كۆن) سەر بە خێزانی هیندو ئاورووپی دارێژراوەو پەیوەندی بەوجیهانەوە نەپچراوە بە تایبەتی زمانی فارسی.

(ب) لە رێی ئاینەوە لە دوای سەدەی هەفتی زایین وشەی هەمە جۆری عەرەبی (كە زۆربەی زۆری ناون) لە كوردیدا پەیدا بوون وەكو عبداللە، محمد، سعید، تقی وخیرالدین. . هتد. لە كوردیدا ئەم ناوانە واتاكانیان: بەندەی خودا، ستایش كراو، بەختیار، پارێزكار (نویژكەر یان دووركەوتو لە خراپە)، باشتردین دەگەیینن. لە لایەن ناوی جوگرافیشەوە ناوچەكانی وولاتی كوردەواری وەكو سولەیمانی، دیاربەكر وطور عابدین. . هتد كە لە راستیدا بێجگە لە عەرەبی ناوی عبری كونێش دەگرێتەوە. ئەمە بێجگە لەوەی كە كومەلێ نێوی ئارامی وەكو مەتی، حەننا وبێتواتە وباعەذرا یان نێوی یونانی وەكو پوترس ومەرقوس و هتد لە كوردی ئیمرۆدا پەیدا بوە كە هەر یەكە واتایەكی تایبەتی لەو زمانانەدا هەیە. لە لایەكی ترەوە ئەگەر بگەرێینەوە سەر چەند هۆنراوەیەكی مەلای جزیری، لە سەدەی چواردەی زایینی‌دا ئەو كاریگەریەی زمانی عەرەبی مان (كە بەرێگای ئاینی ئیسلامەوە هاتوە) بۆ روون دەبێتەوە وەكو دەلێت:

خانی خانان لامعێ نەجما تە هەر پر نور بی
كەشتی یا بەختێ تە ئەز بایێ مخالف دوور بی

یان كە دەلێت:

ما جزیرێ شبە داری تەختی هەفت اقلیم بت
هەم بـ حكم وسەلتەنەت ئەسكەندەرو فەغفور بی

[بروانە: لاپەرە 660 ـ 663 (ئەلعەقد الجەوهەری شەرحی دیوانی جەزیری) چاپی 1959 قامشلی وصادق بهاءالدین ئامێدی، هوزانڤانێت كورد، بەغدا 198 لاپەرە 47، 49].

بەم جۆرە دەتوانین بلێین كە ئەم زمانە بێجگە لە ئارامی لەگەڵ زمانێكی‌تری گروپی سامی پەیوەندی پەیدا كردوە بە درێژای پتر لە (14) سەدە (كە ئەویش عەرەبی‌یە).

(ج) دەستەلاتداریەتی سەلجوقی ومەغول وتەتەر ودوەوارەوەكانیان لەوعێلاتە توركانەی پتر لە 800 سالە بەسەر وولاتی كوردەواریدا دەمیان روێیوە بێگومان گروپێك ناوی سەر بە خێزانی زمانە (فینئو ـ ئیگور)و (ئورال ـ ئەلتای) لەم هەرێمەدا پەیدا بوە وەكو قەرەداغ، ساوج بولاق (سابلاخ) ئاق چەلەر (آغجلر)، كوی سنجەق، قامشلی پاشان الله وێردی، قەرەسلیم، یەشار، ئولو بەگ (وولی بەك)، . . هتد وئەمرۆ زۆر لەم ناوانە قالبی كوردییان وەرگرتوە وزمانی كوردی پێیان دەولەمەند بوە.

لێرەدا چۆن دەتوانین یەكە (یەكە) ئەم ناوانە جیا بكەینەوە كە لە 1400 سالدا لە زمانی كوردیدا پەیدا بوە، وهەر یەكێكیان واتاكەی لێ بدەینەوە وبزانین دەگەرێتەوە چ گروپە زمانێك بەهەمان جۆر دەبێت ئەو ناوانە كە لە دەستنوسەكانی هەوراماندا تومار كراون شی بكرێنەوە وبە وشەیەكی كوردی بزانرێن بە بێ ئەوەی سەیری بنەرەتیان بكرێت وهەر یەكەیان دەورێكی تایبەتی دەگێرینەوە لە بینای بیری كۆمەلی ئەو سەردەمە.

لەبەر ئەمە نابێت پێمان سەیر بێت كەوا دەقێك دەستنوس لە هەوراماندا دۆزرا بێتەوە چەند وشەیەكی ئارامی یان بە خەتی ئارامی ویونانی نوسرابن، چونكە تا ئەو سەردەمە ئارامی وپیتی نوسینیان دیاردەیەكی جیهانی رۆژهەلات بوو، بێجگە لەوەی كە هێشتا دەستەلاتداریەتی كەلچەری یونانی هەر باو بوە هەر چەندە لە باری سیاسیەوە هیچ دەوریكیان نەماوە.

دوهەمیان: ئایا ئەو زمانە، كە ئەم نوسراوانەی پێ تومار كراوە، چ زمانێكە وبەگەل كوردی ئەمرۆدا چ پەیوەندیەكی هەیە بەتایبەتی لەلایەن رێزمانەكەیەوە؟. سەبارەت بەم

مەسەلەیە پروفیسور مینس خۆی زۆر بە ئاشکرا دەلێت کەوا:

«دەبێت غافل نەبین لەوەی کە ئەم زمانە، لەم پارچە نوسراوانەدا زمانی کوردی کۆنە، یا زمانیکە کە هێشتا روون نەبوەتەوە». [6]

سێهەمیان: پیتی ئارامی ویونانی کە بۆ ئەم دۆکومێنتانە بە کارهاتوە، بە تایبەتی ئەو نیشانە تایبەتیانە کە لەگەڵ ئەم پیتانە بۆ مەبەستێکی تایبەتی تومار کراون، بێ گومان، لە بەر نزیك کردنەوەی ئەو جۆرە نووسینە بوە لە زمانی ئەو ناوچەیە، چونکە ئەم نیشانانە لە نوسراویکی تردا نابینرێت[7] ئەم جورە نیشانانە دەبێت لێیان بکولرێتەوە دەبێت بزانرێت چ دەورێکیان هەبوە لە نوسینی زمانێك لە وولاتی کوردەواریدا پاش پەیدا بوونی مەرجی ژیانیکی نوی کە بە هیللینی ناسرابوو، لە کاتێکدا کە لە رێی (بەهۆی) بازرگانیەتیەوە نوسینی ئارامی وبەرێگای ئەم نوسینەشەوە هەمەجور وشەی ئارامی لە زۆر وولاتانی رۆژهەلاتدا بلاو بووبوەوە، یەکێك لەو وولاتانە کوردستانی ئەمرو بوە. [8]

سەبارەت بەم دەست نوسانە سەرەتای کتێبی (نزانی و مزگانی)، کە سالی 1935 زایینی بە دەستخەت لەچاپ دراوە، بە نامەیەك دەس پێ ئەکات کە لە لایەن (حسن تقی زادە)وە لە - طهران 12 بهمن ماه 1309 - نوسراوە بۆ دوکتور سعید خان پێشکەش کراوە لەبەر ئەو کارە نایابەی کە نوسراوەکانی هەورامانی بۆ وولاتی بەریتانیا بردوە. وئەم کتێبی (نزانی) یەش بە (حسن تقی زادە) پێشکەش کراوە.

هەروەها (حیدر علی کمالی) لەم کتێبی ناوبراوەدا چەند سرنجێکی خۆی نوسیوە ودوکتور سعید خانی بە چەند وشەیەکی ناسك هەڵناوە وەکو (حضرت طبیب، دانشمند وفیلسوف روحانی معظم.. هتد) چونکە ئەم کتێبی (نزانی)یەی رازاندۆتەوە.

پاشان دوکتور سعید پێشەکیەکی مێژوویی درێژی زمانی کوردی (هەندی جاریش بە مادی نێو بردوە) بۆ ئەم کتێبە نوسیوە وتێدا باسی ئەو دەستنوسانەی هەورامان دەکات ودەڵێت:

«نوسراوێك لەسەر پێستێك بەخەتی پەهلەوی چەند هونراوەیەکە بە کوردی تومار کراوە کە لە ناوچەی سولەیمانیدا دۆزراوەتەوە، وئەم زمانە هەمان زمانە کە بابا تاهیر وسولتان سەهاك بە کاریان هێناوە». [9] پاشان دەڵێت کە:

«شیخ أبوبكر أحمد بن وحشيه النبطي باسێکی خەتی نوسینی کوردانی کردوە کەوا دوو کەس بە نێوی (بینو شاد وماسی السوراتی) هەممو زانیاریی وفەن وهونەر وکتێبی کوردیان کۆ کردۆتەوە وئەلف وبێیکی تایبەتیان بۆ کورد داناوە. [10] ودەگوترێت کەوا (مسروب)ی زانای ئەرمەنی (439م - ؟) ئەلف وبێیەکی دروست کردوە، بێجگە لە ئارامی وپەهلەوی هەندێ پیتی کوردیی خستۆتە سەر». [11]

لەگەڵ ئەوەی دکتور سەعید خان پەیوەندیەکی تایبەتی لەگەڵ زۆر لە پسپورانی بەناو بانگ دا هەبووو ئاشنایەتی لەگەڵیان پەیدا کردوە گۆرینەوە یان لە نێواندا هەبوە، بە تایبەتی رۆژهەلاتناسی بە ناوبانگی ئەلمانی ثیودور نولدکە، کە زۆر بە پەروشەوە ویستویەتی چاوی بە د. سعید بکەوێت وهەندێ لە زمانی کوردیدا ئاشنایەتی پەیدا بکات، وبەهەمانجور ئەدوارد براون وکەسانیتر، بەلام بەداخەوە سەرچاوەی ئەو تیوریانەی د. سعید خان کە لەمەو بەر باس کران هیچ دەست نیشان نەکراون.

لەگەڵ ئەمەشدا دوکتور زۆر بە روونی باسی چۆن دەست کەوتنی ئەو دەستنوسانەی هەورامانمان بۆ دەگێرێتەوەو دەڵێت:

«پێش چەند سالێك گویم لە دۆزرانەوەی ئەم پێستە نوسراوانەی هەورامان بوو کە تا ئەو کاتە هەر بەبێ شی کردنەوەو خوێندنەوە مابوون. چەند جارێك بە نامە نوسین پەیوەندیم بەچەند ناسیارێکەوە کرد بۆ ئەو مەبەستە بەلام هیچ ئەنجامی نەبوو. لە بەر ئەوە لە کاتێکدا کە چووم بۆ دەرمان کردنی (عباس قلی خان) لە هەورامانـدا، دوای بێ ئومیدی تاریکیم روناکی رووی تی کردم کاتێك کە ئەو دەستنوسانەم دەست کەوت.

وپاشان بردمن بۆ ئاوروپا کە هەوالی لە دانشگاکانی بەرلین و مانچستەر وکەمبرج و ئوکسفورد بلاو بووەوە.[12] لیرەدا دوکتور سەعید خانی کردستانی رامان ناگەیەنیت کە ئەم پیستانەی لەکی وەرگرتوە. وناوی شیخ علاء الدینی نەقشبەندی بە هیچ جوریك نابات هەروەکو لەپیشەکی ئەو باسەمدا هاتوە، کەدیسانەوە سەبارەت بە دوکومینتانەی هەورامانەو لە ژمارە 103 ـ 104ی گوڤاری روشنبیری نوی‌دا بلاو کراوەتەوە.

بەلام ئەو کارە بە سودەی ئەو پاش نزیکەی هەشتا سال لە گوڤاریکی کوردیدا وەکو (روشنبیری نوی)شی دەکریتەوە لە ژیر تیشکی لی‌کولینەوەیەکی زمانەوانی ومیژوویی کوردیدا.

ئەمانەی خوارەوەش وەرگیراوی کوردی دەقە یونانیەکانن بە بەراورد کردنیان لەگەل دوکومینتە ئەصلیەکانداو وەرگیراوە ئینگلیزیەکانیان وژمارەی دیری هەر چوار دەقەکە بەرانبەر ژمارەی دیری دەقی یونانین.

وەرگیرانی دەقی دوکومینتەکان بو کوردی بە پی دەستکاری

دوکومینتی یەکەم

دەقی یەکەم A)

دیرەکان:

1 ـ کاتی فەرمانرەوایی پادشای پادشایان ئەرساکیسی خیردار ودادپەروەر

2 ـ پرشنگدار ودوست هیللین، وشاهبانوان سیاکیبی خوشکی

3 ـ باوکی‌ی وژنی، وئاریازاتیس کە نازناوی

4 ـ ئەوتومایە کچی وژنی پادشای مەزن تیگرانیس

5 ـ وئازاتیس خوشکی باوکی‌ی وژنی، لە سالی

6 ـ 225، مانگی ئەپیلایوس، لە هیپارخی بەیسیرە نزیك ویستگەی

7 ـ بەیئەبەرتا لە کوندی کوپانیس، بەرامبەر شاهیدان ئەمەی خوارەوە نوسرا لە

8 ـ دان پیانان وریکەوتن لە لایەن بەرەکیس

9 ـ وسوبینیس کورانی مەیفوریس، ئەمانە وەریان گرتوە لە گاتاکیس

10 ـ کوری ئوپیاتیس بە پارەیەکی دراو سی دراخما نرخی.

11 ـ ئەو رەزەی کە لە دی‌ی کوپانیسەو ناسراوە بە (دادباگانراس)

12 ـ بەشی مافی تیدایە..

13 ـ ... لە هاوخاوەن لەگەل ئاو ودارایی رەزەکە

14 ـ لەجی‌ی هاتوچونەوەی ژووروەدەر وهەرشتیك بەندیواری پیوە هەیە، پارچەیەکی دەگەریتەوە بو بەرەکیس و

15 ـ پارچەیەکیش بو گاتاکیس بە مەرجیك کاتیك بە خاوەن بوونی رابوردوان

16 ـ گاتاکیس دەبیتە خاوەنی ئەو رەزەی کە بە پارە کریویەتی هەتا هەتایە ئەو و

17 ـ نەوەی‌و ئەو کەرەستانەی تومار کراون بە شیوەیەکی گشتی لە ریکەوتنی

18 ـ کوندا سالانە بە تەواوی هەموویان جی‌بەجی دەکەن

19 ـ ... ودەبیتە یاسا بە دەر بو بەرەکیس وبرای یا نەوەکانی یا هەر کەسیکی‌تر کە کاریان دەباتە سەر

20 ـ لە جیاتی ئەوان لە دەرکردنی گاتاکیس لەو رەزەی کە کریویەتی بە پارە، نە خوی

21 ـ ونە نەوەی وهەر کەسیك ویستی دەری‌بکات یا لە کاتیکدا هەرکەسیکی‌تر هەولی دەرکردنی بکات پیویستە هەلبوەشینریت.

22 ـ لە کوتاییدا دەست دریژ (معتدی) بوەستینریت وئەو وهەموو مافی بگەرینیتەوە وئەمیش هەموو مافی دەکەویت.

23 ـ ودوو ئەوەندەی نرخەکە کە وەری گرتوە دەبیژیریت لەگەل غەرامەیکی

24 ـ سەربار (اضافی)ی 200 دراخماو بو پادشاهیش هەمان دراو: بەلام

25 ـ هەروەها ئەگەر گاتاکیس بایەخی بە رەزەکە نەدا

26 ـ بە چاکی راینەگرت ئەوا هەمان سەربار (إضافة) دەبی بدا هەروەها

27 ـ ئاوەکە بو روژیك لە هەشت؟ روژان نیوەی وهەر چی ری بدات

28 ـ وشەوان نیوەی. شاهیدان

دەقي يەكەمي دۆكومێنتي يەكەم بە دەستوسي يونانى

I.

A. βασιλεύοντος βασιλέων Ἀρσάκου εὐεργέτου δικαίου ἐπιφανοῦς καὶ φιλέλληνος, καὶ βασιλισσῶν Σιάκη; τε τῆς ὁμοπατρίας αὐτοῦ ἀδελφῆς καὶ γυναικὸς καὶ Ἀρυαζάτης τῆς ἐπικαλουμένη[ς] Αὐτομὰ τῆς ἐγ βασιλέως μεγάλου Τιγράνου καὶ γυναικὸς αὐτ[οῦ] καὶ Ἀζάτης τῆς ὁμοπατρίας αὐτοῦ ἀδελφῆς καὶ γυναικός, ἔτους εκ' μηνὸς Ἀπελλαίου, ἐν ὑπαρχείᾳ Βαισείροις πρὸς σταθμῷ Βαιθαβάρτοις ἐν κώμῃ Κωπάνει, ἐπὶ τῶν ὑπογεγραμμένων μαρτύρων, ἐξωμολογήσατο καὶ συνεγράψατο Βαράκης καὶ Σωβήνης οἱ τοῦ Μαιφόρρου υἱοί, εἰληφέναι παρὰ Γαθάκου τοῦ Οἰπάτου ἀργυρίου ἐπισήμου δραχμὰς τριάκοντα, τειμὴν ἀμπέλου τῆς οὔσης ἐν κώμῃ Κωπάνει τὴν ἐπονομαζομένην Δαδβακανράς, τὸ ἴδιον μέρος, το ἐπιβάλλον αὐτῷ μέρος παρὰ τῶν συνκλήρων μετὰ ὕδατος καὶ ἀκροδρύοις καρποφόροις τε καὶ ἀκάρποι; καὶ εἰσόδῳ καὶ ἐξόδῳ καὶ τοῖς συνκύρουσιν εἰς αὐτὴν πᾶσιν· ἔστω τὸ ἓν μέρος Βαράκει κ[αὶ] τὸ ἓν μέρος Γαθάκει, ἐφ' ᾧ παραλαβὼν ὁ δηλούμενος Γαθάκης ἕξει τὴν ἀργυρώνητον ἄμπελον εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, αὐτός τε καὶ τα ἔγγονα αὐτοῦ, τελῶντες κατ' ἐνιαυτὸν κοινῇ τὰ γεγραμμένα ἐν τῇ παλαιᾷ συγγραφῇ πάντα ἀπὸ πλήρους, καὶ μὴ ἐξέστω τῷ Βαράκει, μηδὲ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, μηδὲ τοῖς ἐγγόνοις αὐτῶν, μηδὲ ἄλλῳ μηθενὶ ὑπὲρ αὐτῶν, ἐγβαλεῖν τὸν Γαθάκην ἐκ τῆς ἀργυρωνήτου ἀμπέλου, μήτε αὐτόν, μηδὲ τὰ [ἔγ]γο[ν]α α[ὐτοῦ]· ὃς ἂν δὲ ἐγβάλῃ, ἢ ἄλλου ἐγβαλλομένου μὴ καταστὰς διεξά[ξ]ῃ, καὶ μὴ καθαρὰ ποιήσῃ, [ἔ]σται ἄκυρος καὶ προσαποτεισ[ει ἣ]ν ἔλαβεν τειμὴν διπλ[ῆν] καὶ ἄλλας ἐπιτείμου δραχμὰς [σ' κα]ὶ τῷ βασιλεῖ τὰς ἴσας· ἐὰν [δὲ κ]αὶ ὁ Γαθάκης ὀλιγωρήσῃ τὴν [ἄμπε]λον καὶ μὴ ποιήσῃ αὐτὴ[ν] ἔπαφον, ἀποτεινυέτω τὸ α[ὐτὸ ἐπί]τειμον· κα[ὶ] τὸ ὕδωρ παρὰ ὀγδόην ἡμέρας τὸ ἥμισυ καὶ [τῆς ἐ]παγομένης νυκτὸς τὸ ἥμισυ· μάρτυρες, Χυσστρόης Ὀρκιδάτου, [Ἀ]πακης Ἀπτοβαύγου, Μει[ριδ]άτης Ὀχοβάγου. (change of writing) καὶ κρεῶν λε', ἐλαίου [illegible] βοῦς η', οἴνου κο. [β' καὶ] ἐνβάθρου δρ. α'.

وێنه ژماره (٤)

خوستروپس کوری ئورکەداتیس و ئەپاکیس

29 ـ کوری هیستۆبوگیس، مەیریداتیس کوری ئوخوباگیس

. . . . و 35؟ گوشت 1 ئیلوس؟

30 ـ 50 سەبـەتـە؟ نان، 8 گا، 2 کوپـەمـەی و1 دراخـمـا بۆ کردنەخاوەن (تمليك).

دوكومێنتی یەكەم

دەقی دوهەم B

1 ـ کاتی فەرمان رەوایی پادشای پادشایان ئەرساکیسی خێردار ودادپەروەر.

2 ـ پرشنگدارو دۆست هیللین، وشابانوان سیاکیسی خوشکی

3 ـ باوکی‌ی وژنی، وئاریازاتیس کە نازناوی

4 ـ ئەوتومایە کچ وژنی پادشای مەزن تیگرانیس

5 ـ وئازاتیس خوشکی باوکی‌ی وژنی، لە سالی

6 ـ 225، مانگی ئەپیلایوس، لە هیپارخی بەیسێرە نزیك ویستگەی

7 ـ بەیەبەرتا لە گوندی کوپانیس، بەرامبەر شاهێدان ئەمەی خوارەوە نوسرا لە

8 ـ دان پیانان وڕێکەوتن لە لایەن بەرەکیس

9 ـ وسوبێنیس کورانی مەیفوریس، ئەمانە وەریان گرتوە لە گاتاکیس

10 ـ کوری ئوپیاتیس بە پارەیەکی دراو سی دراخما نرخی

11 ـ ئەو رەزەی کەڵدێی کوپانیسە وناسراوە

12 ـ بە (گانزاك) و بەشی مافی تیدایە

13 ـ لەوە خویەتی لەگەڵ دارایی رەزەکە هەردو ئەوانەی بەبەرن یا بێبەر

14 ـ لە جێهات وچوونی ژوورو دەر، نیوەی

15 ـ بۆ بەرەکیس و نیـوەیتـری بۆ گاتـاکیس بە مەرجێـك لە کاتی خاوەن بوونی ئەوەی پیشو

16 ـ گاتاکیس دەبێتە خاوەنی هەتا هەتایە، خوی و

17 ـ نەوەی بۆ هەمووکاتیَ هەر سالی بهیننە بەرهەم

18 ـ ئەو هەموو کەرەستانەی لە نێو رێکەوتنەکەدا هەیە

19 ـ بەشیوەیەکی گشتی؟ بە نە یاسایی بکرێت بۆ بەرەکیس یا

20 ـ بۆ کورانی یا برای یا هەر کەسێك لێپرسراوی رەزەکە بێت

21 ـ لەوانەی دەست بۆ گاتاکیس درێژ دەکات یا

22 ـ نەوەی وهەر کەسێك دەستی بۆ درێژ دەکات یا هەول دەدات کەسێك دەستی بۆ درێژ بکات دەبێت

23 ـ ئەم هەولـدانـانـە هەلبوەشێنـرێت لە کۆتـاییـدا دەست درێـژ بوەستێنرێت ئەو هەموو مافی بگەرێنێتەوە، ئەمیش هەموو مافی دەکەوێت

24 ـ ودوو ئەوەندەی نرخەکە کە وەریگرتوە دەیبژێرێت لەگەڵ غەرامەیەکی

25 ـ سەربـار (إضـافي) 200 دراخمـا وبـۆ پادشـاهیش هەمـان دراو بەلام هەروەهاش

26 ـ ئەگەر گاتاکیس بایەخی بە رەزەکە نەدا ونەیتوانی بیپارێزیت بە

27 ـ شیوەیەکی باش دەبێت هەمان غەرامە بدات،

28 ـ دەبێت ئاوەکەش هی ئەو بێت، ئەو بەشەی خوی کە پیویستە بدرێت پێ

29 ـ لەگـەڵ هاو بەشـی‌ی خاوەنـیـەتی وەکـو گەرەنـتیـەك یان لێپرسراویکی هاوبەش. موریان کرد بەرەکیس و سوبێنیس

30 ـ خوستروپس و ئەپاکیس.. شاهێدان: دینوبازوس ئورو..

31 ـ مەیریداتیس کوری ئوخوباگیس، فرأهاتیس کوری سیکینیما، مەرزی..

32 ـ دەبێت گاتاکیس بە بەرەکیس هەروەها یەك دراخما بۆ خاوەنیەتی بدات..... 35 (؟) گوشت 25...

33 ـ 50 سەبەتە (؟) نان، 2 کوپە مەی

34 ـ ..... 25..، 8گا (؟) دەبێت بەرەکیس هەروەها لە ترێی گوشـراو بدات بەگـاتـاکیس و مەیی نەگـەیـو (خمـر غیـر مختمـرة)و جوگەی ئاوو... و ترێی گوشراو

دوكومێنتی دوهەم

دەقی یەکەم (A)

دێرەکان:

1 ـ کاتی فەرمـان رەوایی پادشـای پادشـایـان ئەرسـاکیسی خێـردارو دادپەروەر وپرشنگدار ودوست هیللین

2 ـ وشابانوان ئولینیر، کیلیوپاترا، باسیرتا، بێئیباناپس

3 ـ لە سالی دو صەد ونەوەت و یەك لە هیپارخی باسیرائۆرا نزیك ویستگەی نیسادیس

4 ـ لە دێی کوفانیس بەرامبەر شاهێدان ئەم دان پیانانە نوسرا

5 ـ ورێکەوتنێك نێوان ئەسپوماکیس کوری گاکیس کرا کە لە دینیس کوری گاتاکیس

6 ـ پەنجاو پێنج دراخما بە پارەیەکی دراو سەند وەکو نرخ وئەو رەزەی دا کە کەوتۆتە لەو دێی دەشتەی کە

7 ـ بە دادباکا باگە ناسراوە لەگەڵ جێی هاتووچونەوەی دەرەوەو ناوەوە بە ئاویەوە بەگشتی لەگەڵ هاوبەشی خاوەنەکانی

8 ـ سنووری‌و ئەم دیو ئەو دیوی جۆگاکان لە روژهەلاتیەوە لەگەڵ خاوەنەکانی بەپێی ئەم رێکەوتنە بێت

9 ـ سالانە هەمیشە دەبیت بدەن (وەکو سکیلوس)

10 ـ یەك دراخما دو کوپە مەی، 21 سەبەتە نان و پێنج گا ودو جو...

11 ـ وئەو بەلێن دەدات کە ئەم پەیمانەی ناوچانە هەلناوەشێنێت خۆی یا هەر کەسێك

12 ـ دوای خۆی دێت...

13 ـ بە هەر جۆرێك وهەر چونێك بێت

ئاراماسدیس کوری ئیودابوخئیس، میراداتیس کوری میرابانداکیس گیریکیس کوری ئەردینیس. ئەم مۆری کرد (کفیل) ئەرفاسئاتیس کوری دەرگێنیس.

دۆکومێنتی دوهەم

دەقی دوهەم (B)

دێرەکان:

1 ـ کاتی فەرمان رەوایی پادشای پادشایان ئەرساکیسی خێردارو دادپەروەر وپرشنگدار ودوست هیللین

2 ـ وشاباتوان ئولینیر، کیلیوپاترا، باسییرتا، بیسئیباناپس

3 ـ لە سالی دو صەد ونەوەت ویەك لە دێی کوفانیس ولە هیپارخی باسیرائورا

4 ـ نزیك ویستگەی دیساکیدیدا وبەرامبەر شاهێداین ئەم دان پیانانەی خوارەوە

5 ـ نوسرا وپەیمان بەسترا لە لایەن ئەسپوماکیس کوری گاکیس کە لە دینیس

6 ـ کوری کاتاکیس پەنجـ [illegible] ـرخ بە پارەیەکی دراو سەند وئەو

7 ـ رەزەی کە کەوتوەتە ئەو دێی دەشتەی بە دادباکاباگە ناسراوە لەگەڵ شوین هات

8 ـ وچووری ژوورەوە ودەرەوە وئاو دەگەرێنەوە بە شێوەیەکی گشتی

لەگەڵ هاوبەشی خاوەنەکان: سنوورو لاکانی جوگاکان

9 ـ وەکو پەیمانە کۆنەکە دەمێنەوە هەموو سالێکیش دەبێت بۆ خاوەنیەتی (مولکایەتی)

10 ـ یەك دراخما، دوو کوپە مەی، 21 سەبەتە نان و پێنج گا وەکو سکیلوس ویەك دراخما وەکو سکیلوس بۆ کەفیل

11 ـ مۆرکەرەکان ئەسئاتیس کوری دەرگینیس کە ئامادە بوو دانی بە کەفالەتی خۆی نا

12 ـ .... رابووردوو کوتیلا (کوپە) دوان

13 ـ ولە فرۆشیار وکەفیل سەرێز (فائض)ێك وەردەگیرێت ئەگەر هات و هەر کەسێك داخوازیەکی (دعوی) پیشکەش کرد بۆ ئەو رەزەی کە ئیستا

14 ـ فرۆشرا بە هەرچی جۆرێك بێت ئەو داخوازیە وئەگەر هەولدانێك (نەپارێزرا) بۆ لابردنی دەخرێتە پشت گوێ

15 ـ ئەو کۆمەلەی کە کار دەکەن بەبێ سەرێز (فائض) دەدەن وبریاری یاسا

16 ـ دوصەد دراخمایەو هەمان دراو بۆ خەزێنەی پادشا شاهێدان ئەراماسدیس

17 ـ کوری ئیودا بوخئیس، گیریکیس کوری ئەردینیس، میراداتیس کوری میرابانداکیس.

شی کردنەوەی

ئەو ناوانە کە لەم دوو دۆکومێنتەدا تومار کراون و لە سەدەی یەکی پێش زایینـدا لە زمانی دانشتووی کوردی ناوچەی هەوراماندا باو بووە (بەبێ پاشگری یونانی).

ناوی جوکرافی‌و توپونومیك:

(1) بەیئە بەرتا: بەشی یەکەمی ئەم ناوە (بیث) ئارامی‌یە بە واتای (ئاوایی) وبەشی دوهەمی ناوێکی کوردی ناوچەیی‌یە بەواتای (بەرز؟) وبە کوردی ئەمرۆ واتای بەرزاوە؟ (بەرتاوا) دەگەیەنێت.

تا ئیستا لەم جۆرە ناوە لەکوردوستاند بەرچو دەکەوێت وەکو

دەقی دووهەمی دۆکومێنتی یەکەم بە دەستنووسی یونانی

B βασιλεύοντος βα[σι]λ[έων Ἀρσ]ά[κ]ο[υ εὐεργ]έτου δικαίο[υ] ἐ]πιφανοῦς καὶ φιλέλλη[νος, καὶ β]ασιλισσῶν Σιάκης τε τῆς ὁμ[οτα]τρίας αὐτοῦ ἀδελφῆς καὶ γυναικὸς κα[ὶ] Ἀ[ρυα]ζάτης τῆς ἐπικαλ[ου]μένης Αὐτομὰ τῆς ἐγ βασιλέως μεγάλου Τ[ιγρά]νου καὶ γυναικὸς καὶ Ἀζάτης τῆς ὁμοπατρίας αὐτοῦ ἀδελφ[ῆς κα]ὶ γυναικός, ἔτους εκ΄ μηνὸς Ἀπελλαίου, ἐν ὑπαρχείᾳ Βαισείροι[ς] πρὸς σταθμῷ Ξαιθαβάρτοις ἐν κώμῃ Κωπάνει, ἐπὶ τῶν ὑπογεγραμμένων μαρτύρων, ἐξωμολογήσατο καὶ συνεγράψατο Βαράκης καὶ Σωβήνης οἱ τοῦ Μαιφόρρου υἱοί, εἰληφέναι παρὰ Γαθάκου τ[οῦ] Οἰπάτου υἱοῦ ἀργυρίου ἐπισήμου δραχμὰς τριά-(altered to τεσσαρ[a])κοντα, τειμὴν ἀμπέλου τῆς οὔσης ἐν κ[ώμ]ῃ Κωπάνει τὴν ἐπονομαζομένην Γανζακήν, τὸ ἴδιον μέρος τὸ ἐπιβάλλον αὐτῷ τὸ ἥμισυ μετὰ ἀκροδρύοις καρποφόροις τε καὶ ἀκάρποις καὶ εἰσόδῳ καὶ ἐξόδῳ καὶ τοῖς συνκύρουσιν εἰς αὐτὸν πᾶσιν, τὸ ἥμισυ Βαράκει καὶ τὸ ἥμισυ Γαθάκει, ἐφ᾽ ᾧ παραλαβὼν ὁ δηλούμενος Γαθάκης ἕξει εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, αὐτός τε καὶ τὰ ἔγγονα αὐτοῦ εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, τελῶντες κατ᾽ ἐνιαυ[τὸν] τῶν γινομένων ἐν τῇ συνγραφῇ πάντα ἀπὸ πλήρους [... ουσῃ(?)], καὶ μ[ὴ ἐ]ξέστω [τῷ Β]αράκει μηδὲ τοῖς ἐγγόνοις αὐ[τοῦ, μηδὲ τῷ ἀδελ]φῷ, [μηδὲ] τῷ μεταλαμβάνοντι τὴν ἄ[μ]πελο[ν] π[αρ᾽ αὐτῶν, ἐγβ]αλε[ῖν μηδὲ] τὸν Γαθάκη[ν, μηδὲ τὰ] [ἔγγο]να αὐτοῦ· ὃς ἂν δὲ ἐγβά[λ]ῃ, ἢ ἄλλου ἐγβαλλ[ομένου μὴ] [κ]αταστὰς διεξάξῃ, καὶ μὴ καθαρὰ ποιήσῃ, ἔ[σ]τα[ι ἄκυρος] [κ]αὶ προσαποτεισει ἦν ἔλαβεν τειμὴν διπλῆν κ[α]ὶ ἄλλα[ς ἐ]πιτειμον δραχμὰς σ΄ καὶ τῷ βασιλεῖ τὰς ἴσας· ὁμοίως δὲ καὶ ἐὰν ὁ Γαθάκης ὀλιγωρήσῃ τὴν ἄμπελον καὶ μὴ ποιήσῃ αὐτὴν ἔπαφον, ἀποτεισει τὸ αὐτὸ ἐπίτειμον· ἕξει δὲ καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ἐπιβάλλον αὐτῷ μέρος μ[ετὰ τῶ]ν συν[κλ]ήρω[ν]. ἔγγυον δὲ καὶ συνέγδοτον κατέστησεν [Βαράκης καὶ Σωβήνης] Νοσατρόην καὶ Ἀπάκην· μάρτυρες, Δηνόβαζος Ορο[. . . . .], Μειράδατης Ὀχοβάζου, Φραάτης Σεκινήματος, Μαρζυ[. . .]

ρης. δώσει δὲ καὶ ὁ Γαθάκης τῷ Βαράκει ἐνβάθρου δρ. α΄, κρεῶν εκ (?) [. . .]
(inter lineas) κ[. . .]κε, [β]ους ἡ (?)
ἄρτων κ[a] γ΄, οἴνου κ[o] β΄· δώσει δὲ καὶ Βαράκης Γαθάκει ἀπὸ λην[οῦ τὸ]
(inter lineas) κα
ρημα καὶ ἀπόρρυμα καὶ στάκ κ[. .]υζην καὶ στέμφ[υ]λα ἀγέμιστ[α].

وێنە ژمارە (٣)

بێواته (بێتواته) هەروەها بێوین (بتوێن) . . . هتد دوور نیە ئەم ناوە هەر (بیت بەروا)ی ئاشوری بێت، کە لەلای ئۆارتوەکان بە (بەرواتا) تومار کراوە.

(٤) بەیسێرە: ناوێکی کۆنی کوردیە بە واتای (بێ‌سەرە؟) و ئیستاش لە چەند شوێنی تری کوردستان دا باوە وەکو ئەو ناوچەیەی کەبە ئاوی باسەرا لە سەنگاودا (چمچمال) بەناو بانگە.

(٣) **گانزاکی (گەنزەکی)**: بەشی یەکەم واتای (کنز؟) دەگرێتەوە، (ەك) پاشگرێکی ناوچەی کوردستانی کۆنە پێش چەرخی پورت. دیسان ئەمە ناوی شارێك بووە لە ئاترۆپاتین خوار گۆمی وورمێ نزیك سابلاخی ئەمرۆ لەکۆندا (گەنزاکا) ووتراوە پاشان بوّ بە (گەنجەك).

(٤) **داد باکا باگ، داد باکانراس**: بە هەردوکیان واتای (خودادات)ی ئەمرۆیان هەیەو بەلام ئەو خودایە بە (باگ) ناسرابوو کە ئیستا شێوەی (بوگ)ی وەرگرتوە لە زمانانی سلاڤیدا. ئەم ناوە بە شێوەی (باگا) بوو لە نێو میدیەکاندا ولەم جورە ناوانە (باگداتی، باگاتونا، باگ پارنا باگ ماشتو، باگ بارتو) وهەروەها لەگەڵ ناوی خوری (پاگ پاك هوتیشوپ، باگ ـ تیشوپ) لە هەزارەی یەك پێش زایین لە کوردستاندا زۆر باو بوە.

(٥) **دیساکدی**: ناوێکی توپونومیکی ناوچەیی‌یە

(٦) **کوپان، کوفان**: هەردوو شێوە ناوی‌هەمان دی‌یە ئەگەر (کوپ)ی کوردی نەبێت واتاکەی(کانی) ئەکەدیە ئەو جۆرە ناوانە لە ناوچەکانی وولاتی کوردەواری زۆر باوە وەکو بوبان، لەیلان. لەکاتێکدا بکرێت بە دوو برگە (کو ـ پان) ئەوا برگەی دوهەمی ئەم ناوە باوە لەکوردیدا. **کوفان (کوپان) ئەمرو (کوفە)یە ناوی کەسیەتی**

---

(١) **ئازاتە**: بە واتای (بەگزادە)ی ئەمرۆیە لە کوردیدا هەرچەندە ووشەی (ئازات) ئەمرۆ دوو واتای پەیدا کردوە:

أ ـ ئازاد واتە سەربەخو.

2 ـ ئازا واتە گەرناس ومەرد بەلام ئەم شێوەیە بەواتای (سەردار، سەرکردە) بوولەکۆندا لەو کاتەدا کە ئەم ووشەیە تۆمارکراوە ئەم چینە کۆمەلایەتی‌یە (سواران)یشی گرتوتەوە.

(٢) **أپاك**

أپاکان: ئەم ناوە ناوێکی کەسیەتی باوبوە، سەرکردەی لەشکری شاپوری دوهەم ئەم ناوەی هەبووە.

(٣) **ئاراماسد**: لە بنەرەتا (ئارامازد)ە بەواتای (لە ئارای حکمەتی راستدا) یان (لەگەڵ حکمەتدا) شێوەی کۆنی لە ئاشوریدا (ئاسارا مازاش)ە.

(٤) **ئەرتاس ئات**: لە بنەرەتا (ئەرتا ئاستاتا)یە بە واتەی نەوەستاوی پاك (طاهر). ئەرتا (پاك)، ئەستاتا (نەوەستاوە)

(٥) **ئەردین**: لە بنەرەتا لە ئەرتا (پاك)و داینا ـ دین (دیانە) پێك هاتوە واتە (طاهرالدین).

(٦) **ئەرساك (ئەرشاك)**: لە ووشەی ئەرشا (وورچ) هەڵقولاوە. و(ك) باشگریکی ناوچەیی‌یە.

(٧) **ئەروازاتی**: لە بنەرەتا ئەم ناوە بەشی یەکەمی ئەروا وەکو (ئەرڤا، ئەوروا) لە ئاڤیستادا دەبینرێت بەواتا (گورج) یان (بەهێز) لەگەڵ ئازاتە (بەگزادە، کور، نەوە). وهەندێ ناو لەم شێوەیە لەو کاتەدا باوبوە وەکو (وەهەشت ئازاتە) واتە (بەگزادەی چاك ـ چاك لاو). هەروەها (چیهر ئازات) بەواتای (بەگزادەی بلند ـ بلند لاو)، وئە مرۆ ئەم ووشەیە بەشیوەی (زاد) واتە نەوە لەکوردیدا ماوە. بەلام دوور نیە ووشەی (ئەوروا) هەر (ئاهورا)ی کۆنە واتە ناوەکە دەبێتە (ئاور زاد) ئەمرۆ.

(٨) **ئەسپوماك**: لە ناوی (ئەسپ) لەگەڵ پاشگرێکی کۆن پێك هاتوە. لەوانەیە لەووشەی (ئەماك)ی کۆن پەیدا بووبێ کەواتاکەی لە زمانی پورت و سەکەس وسەرمات (دروست کەر، بەننا) دەگرێتەوە. ئەم جۆرە ناوە لە هەموو زمانانی هیندو ئاورویی باو بوە وەکو (ئەسپابار)ی ئالانی، (ئەسپەروخی) بولگاری (هست ئەسپای) هەخامەنشی، کونداسپا، کوشتاسپا. . هتد.

دەقی یەکەم و دوهەم لە دۆکومێنتی دوهەم بەپیتی یونانی

A *βασιλεύοντος βασιλέων* Ἀρσάκου εὐεργέτου δικαίου ἐπιφανοῦς καὶ φιλέλληνος, καὶ *βασιλισσῶν* Ὀλεννειείρης, Κλ[εο]πάτρας, Βασειρτ[α]ς καὶ Βισθειβάναπος, ἔτους ἑνὸς ἐνενηκοστοῦ διακοσιοστοῦ, ἐν ὑπαρχείαι Βαιτιρ[αύροι]ς πρὸς σταθμῶι Δησακόις ἐν κώμηι Κωφάνει, ἐπὶ τῶν ὑπογεγραμμένων μαρτυρ[ων], ἐξωμολογήσατο καὶ συνεγράψατο Ἀσπωμάκης Γαάκου ἔχειν παρὰ Δήνης Γαθάκου ἀργυρίου δραχμὰς πεντήκοντα πέντε τιμήν, καὶ δεδωκέναι ἐν ψ[ειλο]φύτωι ἄμπελον τὴν ἐπικαλουμένην Δαδβακαβὰγ σὺν εἰσόδωι καὶ ἐξόδωι καὶ ὕδασι τοῖς ὑπάρχουσι μετὰ τῶν συνκλήρων· ὅρια καὶ γειτνίαι ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν μετὰ τῶν συνκλήρων καθὼς ἐν τ[ῇ]ι συγγραφῆι· τελέσουσι δὲ αἰεὶ κατ' ἐνιαυτ[ὸ]ν σκέλος δραχμὴν μίαν, οἶνον κοτύλας δύο, ἄρτ[ω]ν κα', βοῦς πέντε, κριθῶν δύο· ἐπ[έσχε]το δὲ μηθενὶ τῶν προγεγραμμένων ἀθετήσειν, μήτε αὐτὸν μηδὲ τοὺς μεταλα[μβάνοντ]ας παρ' αὐτοῦ τρόπωι μηθενί. Ἀραμάσδης Ἰωδαβόχθ<ο>υ, Μιραδάτης Μιραβανδάκου, Γερ[ίκ]ης Ἀρδήνου· κατεστήσεν Ἀρθαυθάτης Δαργήνου.

B *βασιλεύοντος βασιλέων* Ἀρσάκου εὐεργέτ[ο]υ δικαίου ἐπιφανοῦς καὶ φιλέλληνος καὶ *βασιλισσῶν* Ὀλεννιείρης, Κ[λ]εοπάτρας, Βασειρτας, Βισθειβάναπος, [ἔτο]υς ἑνὸς ἐνενηκοστοῦ διακοσιοστοῦ, ἐν κώμηι Κωφάνει ἐν ὑπαρχείαι Βα[ιτ]ιραύροις πρὸς σ[τα]θμῶι Δησακιδίδοις, ἐπὶ τῶν ὑπογεγραμμένων μαρτυρων, ἐξωμολογήσατο καὶ συνεγράψατο Ἀστωμάκης Γαάκου ἔχει[ν] παρὰ Δήνης τοῦ Γαθάκου ἀργυρίου δραχμὰς πεντήκοντα πέντε, καὶ δ[εδ]ωκέ[να]ι μ[ερίδ]α ἄμπελον ἐν ψειλοφύτωι τ[ὴ]ν ἐπικαλουμ[έν]ην Δαοβακαβὰγ [σὺν] εἰσόδωι καὶ ἐξόδωι καὶ ὕ[δ]ασι τοῖς ὑπάρχουσι μετὰ [τῶν] συνκλήρων· ὅρια καὶ γειτνίαι καθὼς ἐν τῆι παλαιᾶι συνγραφῆι· τελ[έ]σου[σιν δ]ὲ κατ' ἐνιαυτὸν ἐπιδιδόντες δραχμήν, ἄρτων κα', βοῦς πέντε, σκέλος δραχμὴν μίαν σκέλος. βεβαιωτὴν δὲ κατέστησεν Ἀσθάτην Δαργήνου· ὃς κ[αὶ] πάρω[ν] ἐξωμολογήσατο βεβαιώσειν δύο κοτύλας προγεγραμμένας· ἐξάξοντα[ι] δ' ὅ τε πεπρακὼς καὶ ὁ βεβαιωτής, ἐάν τις ἐμποιήθῃ τῆς πεπραμμένης ἀμπέλου τρόπωι μηδενὶ μηδενὶ μηδὲ παρευρέσει μηδεμιᾷ, εἰ δὲ μή, τήν τε ἀθέτησιν εἶναι αὐτὴν ἄκυρον κ[αὶ] τὸν ἀθετήσαντα ἐκτείσειν ἄ[νευ] δίκ[ης] καὶ κρίσεως δραχμὰς διακοσίας καὶ εἰς τὸ βασιλικὸν τὰς ἴσας· μάρτυρες, Ἀραμάσδης Ἰωδαβόχθου, Γερίκης Ἀρδήνου, Μιραδάτης Μιραβανδάκου.

وێنە ژمارە (٤)

1 שנת ///ק ירהא ארותת מיבנו פתכפך ברי תורין
2 //..ו ליכי כרמא אסמך מה אבי׳שדן פלג יאת
3 רזבנו אויל ברי בשנין דד אהי כלא זוין ד]] /////
4 מה מן בומהותי א.. ח.. המי ׳דלו קדמתה
5 שהדין תירך ברי אטין.... ברי ׳שט ארשתת
6 ברי אבנו נריפנהי ברי מתרפדי כ׳נך ברי מאתבגג
7 ׳......כרמא אסמתן כרמא ויט׳ אויל מן
8 פתכפך כלא חזן ו]] /////

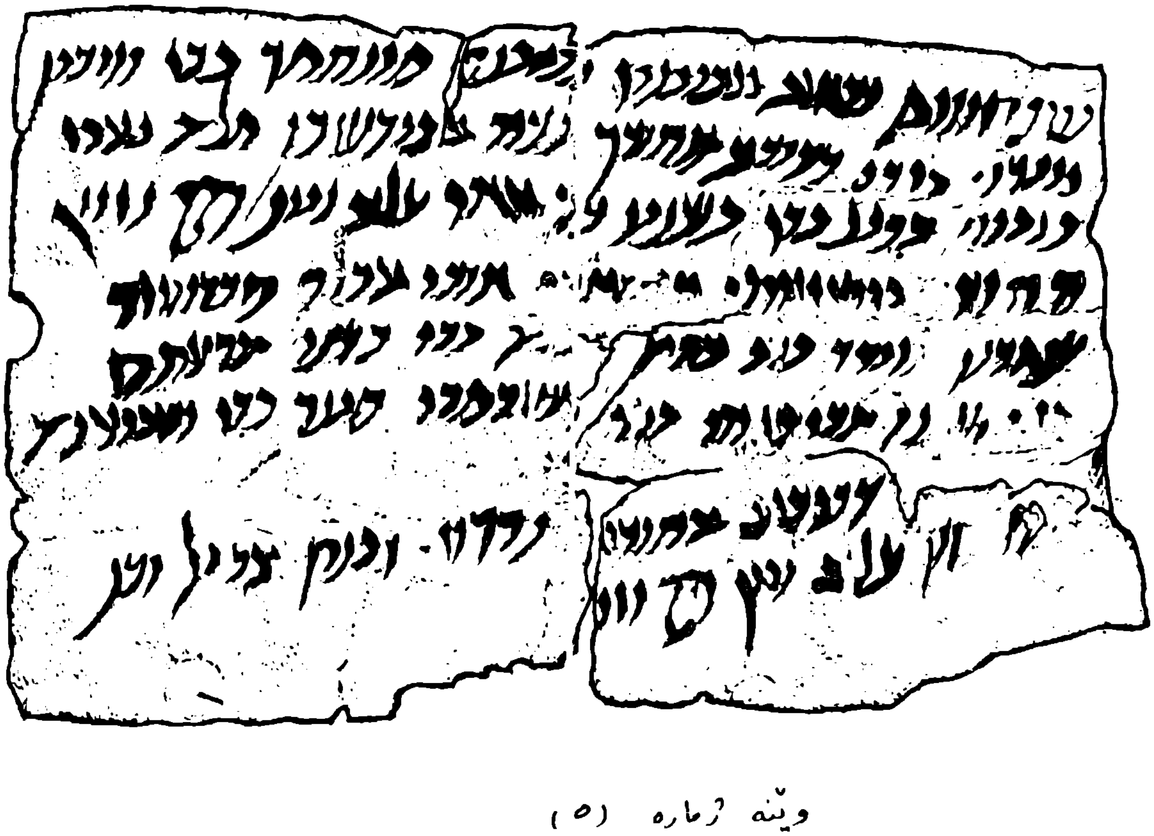

وێنه ژماره (٥)

دەستنوسي ئارامي لەدۆكومێنتي سيهەمي هەورامـــان دا

TABLE II.

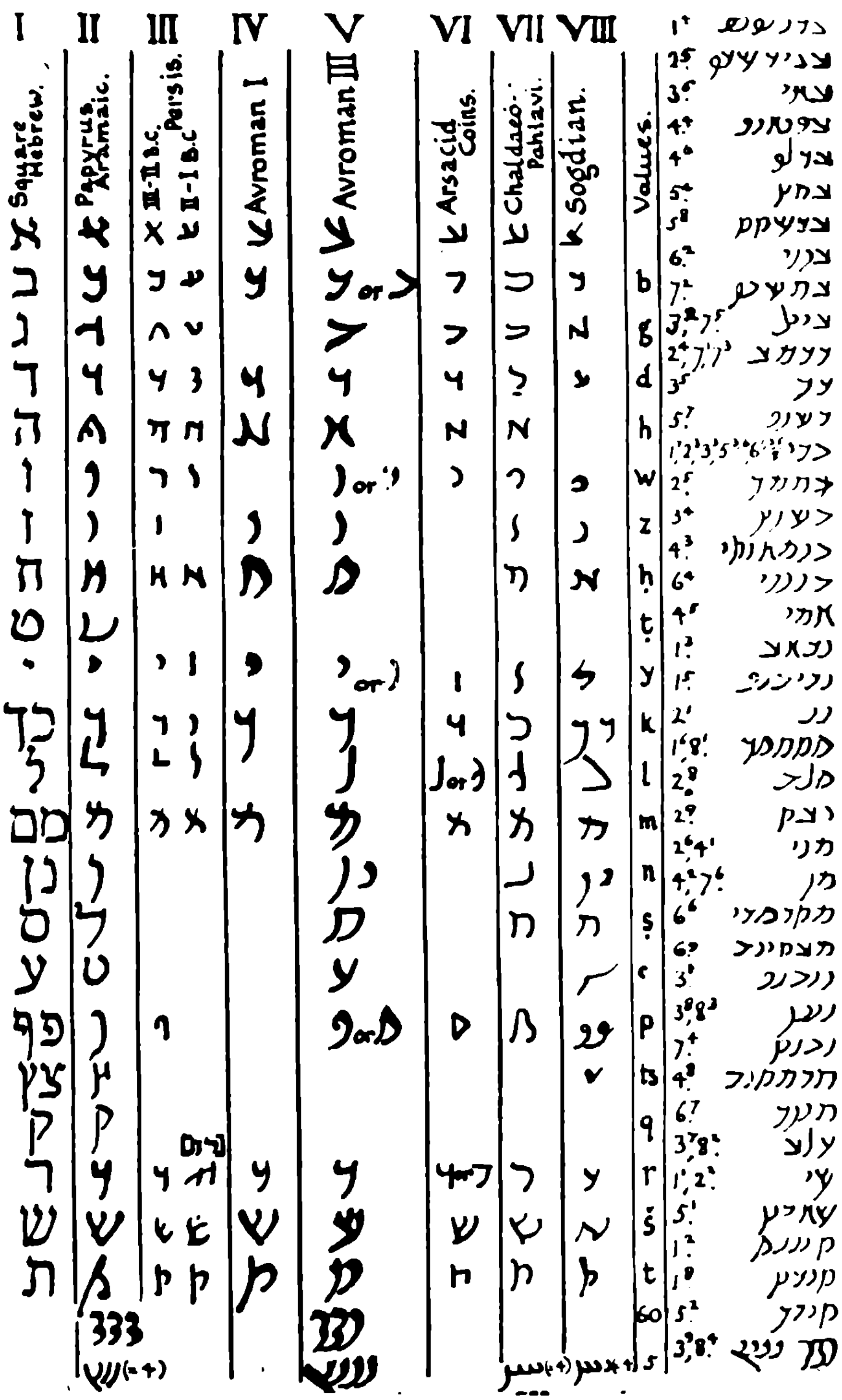

...انه ی ئه‌واره‌م وپێنجهه‌م پیته ئارامیه‌کانن که له دۆکومینیته ئانی

...د وارامانداا تومار کراون له‌گه‌ل به‌راووردیا به‌ هه‌مان پیت لـــه

دۆکومینیته‌کانی [illegible] انی‌دا!

وێنه ژماره (٦)

(9) **بەرەك**: ناوێکی ئارامی‌یـە بەواتـای (بـرکـات)ی عەرەبی شێـوە کۆنـەکـەی لە ئارامیـدا (بـاریقـا)یـە بە واتـای (بـەرەکـەت هاووردوو). بەڵام شێـوەی (بـارەك) ناوێکی کوردی کۆنـەلـە (بارەکە) هەڵقوڵاوە بەواتای (سوار) یان (باری سەرئەسپ).

(10) **باسیرتا**: بە واتای (سورانەوە بە دەوروبەردا).

(11) **کاتاك**: لە بنەرەتا لە وشەی (گاتاکە) دروست بووە بە واتای بێستان، لەگەڵ پاشگرێکی ناوچەیی (ك).

(12) **گێریك**: بە (گەیریکا)ش لە هەندێ نووسراو دەبینرێت بە واتای (ژیان لە چیادا ـ چیایی، شاخی؟).

(13) **دەرگین**: ئەم ناوە لە وشەی (دەرگا واتە درێژ) لەگەڵ (ئەنا ـ ین) بە واتـای دەم پێـك هاتـوە بە هەردوو بەشـەکـە واتای دەم درێژ دەگەیەنێت.

(14) **دینی**: واتە (دینی)ی ئەمرۆ.

(15) **دینوباز**: شێوەی کۆنی (دەینا ڤازە) بە واتای (بەرزکەرەوەی دین ـ رأفـع الـدیـن). بەشـی یەکـەم لەم ناوەدا (دیـن)ە بەشی دوهـەمـی (بـاز)ە واتـە (دەسـت و قۆڵ) ئەم جورە ناوە لەو سەردەمـەدا لە وولاتی کوردەواریـدا باو بوە وەکـو (مـونـوبـاز) پادشای هەولێر کە لە خێزانی (سەکەسی)یان بوو ووشەی (باز) لە (بازنگە)ی کوردیدا ماوە.

(16) **کیلیوپاترە**: بێگومان ناوێکی یونانی‌یە ولە کوردستاندا باو نەبوە.

(17) **مەرزپـان**: بەشی یەکـەمی ئەم ناوە لە وشـەی (میـهـرزات) سـەری هەڵـداوەتـەوە وئیستـا شیـوەی (میـرزا)ی وەرگـرتوە. لە بنەرەتا واتای (میهرلاو)ی گەیاندوە.
بەشی دوهـەم (پـان) هەر (بـان)ە پاشگرێکی کوردیە کە بوەتە (وان) ئیـسـتـا. لە پاڵ ئەمـەشـدا مەرزبـان (پـاسـەوانی سەرسنور)یشی گەیاندوە.

(18) **میرابەندەك**: واتە میهر بەندەك ـ دیلی میهرا (کە خوای زانیاری وروشنـایی بەیـانیـانـە). شێوەی کۆنی (میثراباندا کا)یە. بەند (دیل، کارکەر، تابع، بەستراوبە یەکێك) دەگەیەنێت. کا (ك) پاشگرێکی ناوچەیی‌یە.

(19) **مەیـریـدات**: واتـە میهـردات ـ میهـرداد (ئـەوە کە خودا میهـرا داویەتی). تاسەر دەمی ئیسلامی ئەم ناوە لەناو کوردەواریدا باوبوە.

(20) **ئویـات**: بەشی دوهـەمی ئەم وشـەیـە (پـاتی) ئافیستایی‌یە بە واتـای (پـارێـزەر، حاکم، دەسـتـەڵاتـدار). ناوەکـە دەبێتـە (پارێزراوی چاك). لەکوردستاندا زۆر ناوی لەم جۆرە ناوەیە وەکـو (دەهـیـوپـاتی ـ حاکم الاقلیم، میثـرا پاتی حامیـە الالـە میثرا، زانتوپاتی ـ رئیس القبیلة، نماناپاتی ـ رئیس العائلة، کاراپاتی ـ قائد القوات الغیرالنظامیة... هتد.

(21) **ئورکەدات**: واتە زێرداد جار بەجاریش لەگەڵ ناوی گورگ داد تێکەلاو دەبێت.

(22) **سی‌یەکی**: بە واتای (سی ویەکەمین 31) هەندی جار ئەم ناوە بە شێـوەی سیـاوکـوس دەبینـرێت لەوانـەیە ناوی (سیاوگویز؟) هەمان ناو بێت.

(23) **سوبێن**: لە بنـەرەتـا (شـوبێن یاشیبنا)ی ئارامی‌یـە بە واتـای گەنجی ناسك (الشاب اللطیف).

(24) **تیگـران**: ئەم ناوە لە ناو ئەرمـەنیـانـدا باوە کە ئیستـا شیـوەی (دیکران)ی وەرگرتوە. لە بنەرەتا لە ووشەی (تیگرا)ی میدی بە واتەی (تیژ) سەری هەڵداوە.

(25) **فرات**: شێوەی راستی (فراهاتا)یە بەواتای (تێگەیشتو).

دەقی دۆکومێنتی سیهەم کە بە پیتی ئارامی نوسراوە
دێرەکان:

---

(1) شنە /// ق یەرەخا ئەرونەت مەیبانو پەتەسپەك بەری تورین.
(2) //.. و (لـ)یەکی کەرمە ئەسمەك مەن ئەبیرشرن پەلز یات.
(3) رەزبانو ئەریل بەری بەشنین دەد ئەخی کەلا زوزن 10 + 20 + 20 + 5 [666 ///.
(4) مەن من بومخوتی 1.... ح... هەممی ئەدلو (ئەرلو) قەدەمتەخ.
(5) شەهدین تیرك (تیریك، تورەك) بەری ئەپین ی... بەری رەشنو ئەرشتەت.
(6) بەری ئەبنو گریپنەهی بەری میترەپەدی سینەك بەری.
(7) ماتبەنگ کەرمە ئەسمتەن کەرمە؟ ئەریل من.
(8) پەتەسپەك کەلا زوزن 10 20 20 5.

(بۆ واتای ئەم دیرانە لەگەڵ لێکدانەوەی بگەرێرەوە کوڤاری کاروان ژمارە 10).

ئەو ناوانەی کە لەم دۆکومینتە تومار کراون لەگەڵ واتا مێژوویەکانیان.

(1) **ئەروتەت**: لە سەر دۆکومێنتەکە بە شیوەی (أروتت) تومار کراوە. ئەمە ناوی مانگی (هەوردات ـ هەورڤەتات) ە بە واتای (هوڤار دات ـ هواردات ـ خواردات).
لە کۆتاییدا خور دات (عطاء الە الشمس) بوە. لە بابلیدا بۆتە خوموردات ولە هیندیدا سوڤاردات ولە میتانیدا شوارداتا.

(2) **مەییان**: ووشەیەکی کوردیە کە بە شێوەی (میبنو) تومار کراوە. بە واتای (مەی دروست کر).

(3) **پەتەسپەك**: ناوی مەیبانەکەیە کە لە کوردستاندا ناوێکی کەسی بوە وبە شیوەی (پتسپك) تومار کراوە واتە (پەت ـ سپە ـ ك) سەرلەشکر؟

(4) **تورین**: ناوی باوکی مەیبانەکەیە.

(5) **ئەسمەك**: ناوی بازرگانی مەیە.

(6) **رەزبان**: لە دۆکومێنتەکە بە شێوەی (رزبنو) تومار کراوە بەواتا (رەزەوان).

(7) **ئەریل**: خاوەنی رەزەکەیە.

(8) **بەشنین**: ناوی باوکی خاوەن رەزە.

(9) **تیرك**: لە (تیر) پێك هاتوە کە لە بنەرەتدا (تیردات)ە واتە (میتردات) یا میهرداد ـ تیرداد.

(10) **رەشنو**: ئەم ناوە لە ناوی فریشتەی رەشنو پەیدا بوە وەکو هەمان جور ناو (ئەرشتت) وهاوری خوای میثرایە.

(11) **ئەرشتەت**: ناوی فریشتەیەکە لەگەڵ سراوشاو راشیو وهتد.

(12) **گریپنەهی**؟ لەوانەیە ناوێکی یونانی بیت (وەکو أنتیوخوس گریپوس).

(13) **میتراپادی**: ئەم ناوە لە زۆر سەرچاوە تومار کراوە ولە ناو میدیاندا باو بوە (بـروانــە هیـرودوت کتیبی 3 بەشی 120) بە واتـەی (میهرا پاریزراو) = محفوظ الالە میهرا لە بنەرەتا (میثراپاتی)یە.

(14) **سینەك**: لە هەندی شوین بە سیناك تومار کراوە (بروانە قاموسی یوستی Justi). وبۆتە ناوی شۆین بە شیوەی سیناکا لە باکوری وروژئاوای زاخۆ ولە کاتی جەنگی پورت وکراسوسی رومانی بە ناوبـانــگ بوە وەلەچــەرخی شارە کوردیــەکـانی سەر دیجلە ساریسا، ساتالکاو پیناکا بوە.

سەرچاوە وتێبینیەکان:

1 ـ سەبـارەت بە دێـکـومـێـنتی سیهــەم، کە بە پیتی ئارامی نوســراوە، بروانــە ئەو ووتــارە کە لە گوڤـاری کاروان دا بلاوکراوەتەوە لە ژێر ناونیشانی:
د. جمال رشید أحمد، دراسة وثیقة من وثائق هورامان التأریخیة.
گۆڤاری کاروان ژمارە 10، هەولیر 1983.

2 ـ بەوێنە لە کتیبی (تأریخ مردوخ)دا دەست بۆ ئەم مەبەستە بەم جۆرەی خوارەوە درێژ کراوە:
«لە هەمان کاتدا کورد خطی یونانی وآرامی سریانی بەکـار هینـاوە. بەو بەلگـەیـەی کەوا سێ پارچەی (ئیجار نامە) کە لە سالی 1328 قمری هجری (سید حسین) ناوێـك لە مەنـسـوبـەکـانی شێـخ عەلائـودین لە ناوچـەی (أورامــان) لە ناو کوپــەیێ پڕ هەرزن پەیــدا کردوە. لە دواییـدا ئەم پارچـە پێستـانـە بە رێگای پرۆفیسـور (براون) گەیشتــە دەست پرۆفیســور مینس پسپـوری خط وزمـانی یونـانی. یەکێـك لەم پێستـانـە بە زمانی بەهلەوی وخطی ئارامی سریــانی یــە دەگــەریتـەوە سالی 88 پێش زایین ولەراستیدا 11 سالْ پ. ز د. جمال/ دوو پێستەکەی تر یونـانی یـە وهـەردوکیان یەك ناوەرۆکیان هەیە ئەم هەر دوو نوسراوە دەگەرێنەوە زەمانی فەرهادی چوارەم کە یەکێکە لە شاهانی (پارث) واتە زەمانی ئەشکانیان تومار کراون (22 ـ 21 پ. ز)/ لەراستیدا 88 ـ 22 پ. ز د. جمال/ وئــەمـە بەلگـەیـەکـە کەوا ناوچـەی (هـەورامـان) لەژێـر دەستەلاتداریەتی أرمنستان (ئەرتاکیس یان ارتاکیــاس) بوە.
بروانە: تأریخ مردوخ، جلد اول. لاپەرە 39، 40.

3 ـ بروانــە: د. عبـداللطیف احمـد علی، مصـادر التأریـخ الرومانی بیروت. 197، ل 160.

4 ـ بروانە: هیرودوت، کتیبی پێنجەم. بەشی 58.

5 ـ بروانە: د. عبداللطیف احمد علی. سەرچاوەی پێشو. ل 162.
لە راستیــدا ووشــەی (المجلد)ی عەرەبی کە بە واتــای کوردی ئەمـرۆ (بـەرگ) دەگـرێتـەوە لە بنـەرەتا لە ووشەی

(جلد)ەوە پەرەی سەندوە کە بە واتای (پیستی) کوردیە، چونکــە هەر بابــەتێکی نوسین لە سەر یەك پارچــە پێست نوسراوەتەوەو بە (بەرگ)ێك زانراوە.

6 - بروانە: ووتارەکەی پروفیسور ئەلیس منیس، لاپەرە 65.

7 - بروانە: ووتارەکەی کاولی، لاپەرە 11. ئەم جورە نیشانانە ئیستاش کورد لە سەر پیتە عەرەبیەکان بە کار دێنن.

8 - ئارامیــەکــان بەشێکن لەو کۆمەلــە میللەتانە کە لە دوورگەی عەرەبەوە بلاوبونەتەوە وولاتانی تر، یەکەم جار ناویان لەو دەقانەدا هاتوە کە دەگەرێنەوە بۆ سەدەی 15 ـ 14 هەمی پێش زایین. ئەمــانــە لەو کاتــەدا وەکــو کۆچــەر لە بیــابانی رۆژئــاوای مێــزوپــوتــامیادا بلاو بوو نەوە. (بۆ ئەم مەبەستە سەیــریکی کتیبی د. مراد کامــل، د. محمــد حمــدی البکـری، تأریخ الأدب الســریــانی من نشأته الی الفتح الاســـلامی. طبعـة المقتطف بمصــر 1949 بەتــایبــەتی لاپەرەی 3 ودوایی بکە).

زمانی ئارامی بەرە بەرە زال بوە بەسەر ئەو زمانانەدا کە لە هەمان خێزانی زمانەوانیەوە هەلقولاون. لە بەر ئەمە زمانی ئەکــەدی وکــەنعــانی وزمــانــانی تــری توانــدوتــەوە. لەگەلّ ئەوەشدا ئەم زمانە وای لیّ هاتووەکە لە وولاتی پرت دا (عیــراق وئیــران وکــوردســتــان وپــارثیــا وشــوینــانی تری رۆژهەلاتی ناوەراست) لەگەلّ میسر وفەلەستینشدا بوو بە زمــانیکی باوەر پیّ کــراو کە پارچــەنــوسراوی دەولەتیان پیّ تومار دەکرد.

وکــۆنتــرین نوســراو بەم زمــانــە لە هەلکــەنــدراوەکــانی (زنجرلی) نزیك عینتاب لە خوارووی تورکیای ئەمرۆ بەر چاو کەوتــوە، کە دەگــەرێتــەوە بۆ سەدەی نۆی پێش میلاد وهی (بنمو وکورەکەی برکب) پاشای (شمأل) بوە.

ئەم زمانە دەکرێت بە دو بەشەوە:

1 ـ ئارامی رۆژهەلات لە عیراق و کوردستان وسەروی میزوپوتامیادا.

2 ـ ئارامی رۆژئاوا لە سوریە وفلسطین وطورسینا.

(بۆ ئەم مەبەستە بروانە: أ. ولفنسون، تأریخ اللغات السامیة. بیروت 1980، لاپەرە 117).

لەگــەلّ ئەمــەش ثیــودور نولــدکــە لە کاتی خویــدا ئەم زمــانـــەی دابـــەش کردبـــوە سەر دوو بەش. بەشـــە رۆژهــەلاتیــەکــەی شیــوەکــانی تەلمودی بابلی، سریانی، مەنــدائی وبێجگــە لەمــانە بەشە رۆژئاوایەکە دەیگرتەوە کە (تــدمــر)ی‌و (نــەبــەطی)و (جلیلی)و (ســامری).. هتد، بروانــە ووتــارەکــەی د. مراد کامــل، د. محمــد حمــدی البکری. ل 5 وبەهەمان جور لەم کتێبەی خوارەوە دابەش کراوە:

فؤاد حسنین علی، التــوطئــة فی اللغــة العبریة [القاهرة] 1940 ل. 7، 8.

نەخشـــەو نوســـراوەکـــانی وولاتی ئاشــور بە تایبــەتی سەردەمی ســەرگون (722 ـ 705 پ. ز) دەست نیشانی ژمـــارەیـــەك لە ناوی ئارامی دەکـــەن کەوا خاوەنــەکــانی بازرگــانــەتیــان لە وولاتی ئاشــوردا کردوە. بیّ گومان ئەم بازرگـــانـــە ئارامیـــانـــە لەگــەلّ دانشتــووی کۆنی وولاتی کوردەواریدا پەیوەندیەکی ئابوریان بەستوە کە بوەتە هۆی بلاوبوونەوەی شێوەی نوسینیان لەوێدا.

9 ـ بیّ‌گــومــان سعیــدخــان لێــرەدا مەبــەستی ئەو هۆنــراویــە کە سەرەتاکە بەم بەیتە دەست پیّ‌دەکا:

هورمزگان رمان ئاتران کوژان ویشان شاردەوە گەورەی گەورەکان

بیّ ئەوەی جیّ‌وشــوێنی ئەم بەیتــانــە بزانــرێت لەکــویە رشیــد یاسمی وەکــو بەلگــەیەك لە کتیبی (کرد وپیوستگی نژادی أو ل 119 ـ 120) بۆ کۆنیـــەتی زمـــانی کوردی باسی کردوە، هەروەهــا خوالیّ‌خــوشبــوو مامــۆستــا عەلاء الــدین سەجــادی هەمــان ئەو بەیتانەی لە کتیبی مێژووی ئەدەبی کوردیـــدا دوپـــات کردوتــەوە. هەنــدیّ نوســەری کوردی تریش لە کتێبی خۆیــانــدا باسی ئەم هونــراوەیــان کردوە، بۆیــە بوەتــە سەرچــاوەیــەکیش بۆ مێژ و وئەثنوگراف نوسی سوفیتی ڤلچیفسکی کەبلیّت:

«ئـەم هونـراوانـە لە سالانـی بیسـتـدا لە ناوچـەی سولەیمانیدا دۆزراونەتەوە»و بە شێوەیەکی درێژ باسی ئەو رەوشتانە دەکات کە پەیوەندی بە دەقی هونراوەکەوە هەیە. بروانـە: ۆ. فلچیـفسکی، کورد. موسکـو-لینینگـراد 1961، ل 93، 94، 156، 157، 158 بە زمانی روسی.

هەروەها رودینکو ئەم هونراوانەی گوریەوەتە سەر زمانی روسی بروانە م. ب. رودینکو، سەبارەت بە مەسەلەی ئەدەبی کوردی. لێکۆڵینەوەی مێژووی شارستانیەتی میللەتانی رۆژهەلات. گوڤاریکە بەبۆنەی کۆچی دوایی ئاکـادیـمیـك ی. أ. ئوربیلی چاپ کراوە. لینیگـراد 1960، ل 434.

10 ـ خوالێ خۆشبـوو مامـۆستـای مێـژونـوس حوسەین حوزنی موکریانی سالانی سی ئەم کارەساتەی دووپات کردبووەوە، کە پاشان لەلایەن هەندی کەس خرابوە بەر رەخنە. بەلام لەگـەڵ ئەوەی دوکتـور سەعیـد خانیش سەرچـاوەی خۆی دەست نیشان ناکات، ئەو قسانە لە یادگاری أحمد کوری وحشیـەی نبطی وەرگیـراوە کە نێـوی کتێبـەکـەی (شـوق المستهـام في معـرفـة رمـوز الاقـلام)» کە لە (241)ی کۆچیدا نووسیویەتەوە لەم بابەتەوە دەڵێت:

«لە بەغدا لە (ناو وسی)دا چاوم بە 30 بەرگە کتێبی کوردیِ کەوتـووە، کە بەو پیتـە کوردیـانـە نووسراونەتەوە، ئیستـاش لە شامێ دوویـەرگم لەوانـە لە لایـە، یەکیکیان باسـی پەروەردەکـردن و چەقـانـدنی دارە خورمـایـان وئـەویتـریـان لە بابـەت دوزینـەوەی ئاوە لە جێگـایـانی ووشك و بێ ئاودا. ئەوانەم وەرگێرانە سەر زمانی عەرەبی تا ئادەمیزاد سوودو کەلکیان لێ وەرگرن». پاشان احمد بن نبطیە بەووردی باسی ئەو ئەلف و بێ ی کوردیە دەکات کە ئەو بەرگـە کتێبـانـەی پێ نـووسـرابـوون. بۆ ئەم مەبـەستە هەروەها بروانە:

گیـو موکـریـانی، فەرهەنگی مەهاباد. چاپی یەکەمین هەولێر 1961، ل 771، 772.

11 ـ پێشـەکی کتێبی (نـزانی) بە دەست خەتی دوکتـور سعیـد خانی کردستانی تهران 1309، لاپەرە (ط، یا، یب، یە).

12 ـ بروانە هەمان سەرچاوەی پێشوو.

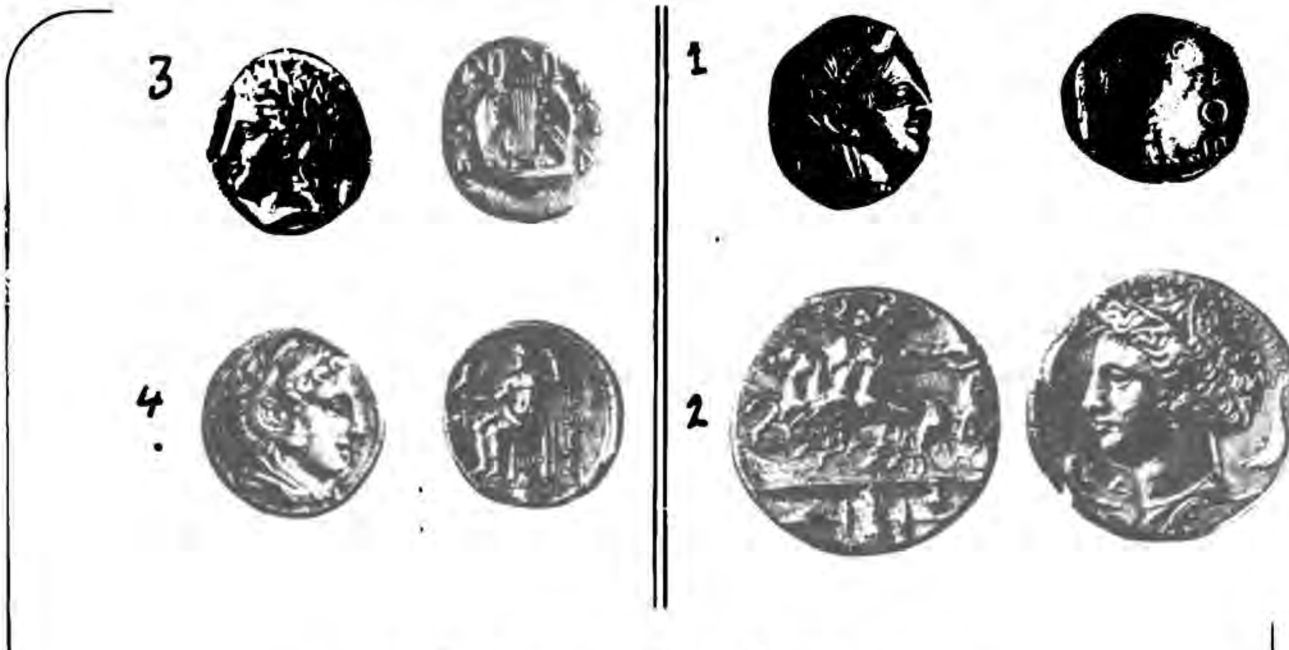

چەند نموونەیەک (دراخما)ی یونانی (هیلليني)